

Konrad Graczyk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

e-mail: ko.graczyk@interia.pl

telefon: 32 359 1510

DOI: 10.15290/mhi.2017.16.02.03

Sędziowie Sądu Specjalnego w Bielsku (*Sondergericht Bielitz*)

SUMMARY

Judges of the Special Court in Bielsko (*Sondergericht Bielitz*)

The article raises the problem of judges of the Special Court in Bielsko (*Sondergericht Bielitz*) during World War II, which was one of the special courts established by the Nazis on Polish territories that were incorporated into the 3rd Reich. As an introduction the method of research is described. Also, a short history of the court is presented. Archive documents have been used to describe the judges' staff of the court. Personal profiles of the judges are presented along with their professional and scientific standing, civil status, career history, political attitude and additional employment. The author also examines the subsequent curricula of the judges.

Key words: judges, special court, lands incorporated into Reich, occupation

Słowa kluczowe: sędzia, sąd specjalny, ziemie wcielone do Rzeszy, okupacja

Celem opracowania jest dokonanie charakterystyki kadry orzeczniczej bielskiego sądu specjalnego. Zagadnienie to stanowi pewien wycinek jego działalności w ramach szerszego problemu badawczego – działalności niemieckich sądów specjalnych na ziemiach polskich wcielonych do III Rzeszy (*eingegliederte Ostgebiete*). Z jednej strony niewiele wiemy o kadrach sądów specjalnych działających na ziemiach wcielonych, z drugiej zaś literatura jest dość uboga w ustalenia dotyczące funkcjonowania Sądu Specjalnego w Bielsku (*Sondergericht Bielitz*).

U podstaw znikomej literatury przedmiotu leży przeszkody o charakterze obiektywnym – z drobnymi wyjątkami nie zachowały się bowiem akta wytworzone w bielskim sądzie specjalnym. Powołując się na ustalenia Alfreda Koniecznego trzeba przypomnieć, że akta te zostały spalone na dziedzińcu

sądu przed zajęciem miasta przez wojska radzieckie w 1945 r.¹ Działanie takie było uczynieniem zadość wytycznym opracowanym w Ministerstwie Sprawiedliwości Rzeszy na wypadek ewakuacji przed zbliżającym się nieprzyjacielem. Należało bowiem wywieźć ważne dokumenty i wartościowe przedmioty (np. maszyny do pisania, meble), a gdy nie można było ich ewakuować – zniszczyć je². Polecenie to nie zostało wykonane we wszystkich sądach, o czym świadczy zachowanie dużej części akt np. katowickiego³, bydgoskiego⁴ i łódzkiego sądu specjalnego⁵. Niezachowanie akt *Sondergericht Bielitz* uniemożliwia przedstawienie choćby szacunkowych danych dotyczących ferowanych przez ten sąd wyroków.

Niezadawalający stan wiedzy w zakresie kadry sędziowskiej sądów specjalnych funkcjonujących na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy wynika natomiast generalnie z uwarunkowań politycznych okresu, w którym prace dotyczące tych sądów powstawały. Trzeba bowiem zauważyć, że w polskiej literaturze problematyka ta była podejmowana ponad trzydzieści lat temu, zresztą nie przez prawników, lecz historyków. Prace Stanisława Godlewskiego⁶, Kazimierza Przybyszewskiego⁷, Jana Waszczyńskiego⁸ i Edmunda Zarzyckiego⁹ powstały w latach osiemdziesiątych. i wcześniej. Badacze ci byli niemal zupełnie pozbawieni dostępu do bogatego zasobu archiwów niemieckich, zawierających najistotniejsze w badaniach osobowych akta personalne. Z tego też powodu, nawet jeśli podejmowali kwestie kadrowe w swoich pracach, to musieli ograniczyć się do podania nazwisk występujących w wyrokach (niemiecka biurowość zupełnie pomijała imiona) i określenia częstotliwości udziału w sprawach po-

¹ A. Konieczny, *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939–1945*, Warszawa–Wrocław 1972, s. 161–162.

² Bundesarchiv Berlin (dalej: BA), R 3001 Reichsjustizministerium [Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeszy]/24698, k. 14, Richtlinien für Maßnahmen bei Justizbehörden in Operations- und Kampfgebieten [Wytyczne dla środków organów wymiaru sprawiedliwości w terenie operacyjnym i terenie walk].

³ A. Konieczny, op. cit., s. 197–198.

⁴ E. Zarzycki, *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w latach 1939–1945*, Warszawa–Poznań 1987, s. 3–4.

⁵ J. Waszczyński, *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Łodzi w latach 1939–1945*, [w:] *Zbrodnie i sprawy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1980, s. 544–556.

⁶ S. Godlewski, *Sądownictwo III Rzeszy na okupowanych terenach Polski włączonych do Rzeszy*, [w:] *ibidem*.

⁷ K. Przybyszewski, *Z działalności hitlerowskiego Sądu Specjalnego (Sondergericht) w Toruniu 1942–1943*, „Rocznik Toruński” 1967, nr 2.

⁸ J. Waszczyński, *Z działalności hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Łodzi (1939–1945)*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, t. XXIV, Warszawa 1972; *idem*, *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Łodzi...*

⁹ E. Zarzycki, op. cit.; *idem*, *Eksterminacyjna i dyskryminacyjna działalność hitlerowskich sądów okręgu Gdańsk – Prusy Zachodnie w latach 1939–1945*, Bydgoszcz 1981.

szczególnych sędziów¹⁰. Stan badań uzasadnia więc – w miarę możliwości – podjęcie tych zagadnień, z wykorzystaniem nowych źródeł.

Podstawę źródłową niniejszego wywodu będą stanowić akta personalne powyższych sędziów *Sondergericht Bielitz* zgromadzone w Archiwum Federalnym w Berlinie (Bundesarchiv)¹¹ oraz w Tajnym Archiwum Państwowym Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie-Dahlem (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz)¹².

Sondergericht Bielitz utworzono 1 września 1942 r.¹³ Jego ustrój i kompetencje, a także postępowanie, określono w rozporządzeniu rządu Rzeszy Niemieckiej o utworzeniu sądów specjalnych z 1933 r.¹⁴ Sąd specjalny był sądem karnym, którego zadanie polegało na jednoinstancyjnym sądzeniu określonych czynów zabronionych – przeważnie ciężkich gatunkowo przestępstw kryminalnych, gospodarczych i politycznych. Właściwość miejscowa bielskiego sądu specjalnego obejmowała okręgi sądów krajowych w Bielsku i Cieszynie, należące uprzednio do właściwości Sądu Specjalnego w Katowicach (*Sondergericht Kattowitz*). Sąd został ulokowany przy Sądzie Krajowym w Bielsku (*Landgericht Bielitz*), co oznaczało m.in. udostępnienie mu pomieszczeń, środków technicznych, a także kadry urzędniczej.

Nie ma jakiegokolwiek powodu, aby podać w wątpliwość przypuszczenie A. Koniecznego o tym, że bielski sąd specjalny dysponował tylko jedną izbą¹⁵. O ile bowiem przez większość okresu swojego funkcjonowania katowicki sąd specjalny orzekał w dwóch izbach (przejściowo w 1943 r. utworzono nawet trzecią izbę)¹⁶, o tyle *Sondergericht Bielitz* najprawdopodobniej nie był tak obciążony wpływem spraw i do jego opanowania wystarczała jedna izba.

Jesteśmy w stanie precyzyjnie określić – opierając się na postanowieniach zawartych w aktach personalnych jednego z sędziów – pierwszy skład biel-

¹⁰ Przykładowo opracowanie J. Waszczyńskiego zawiera tabele ilustrujące liczbę osób sądzonych przez poszczególnych sędziów według narodowości sądzonych, liczbę sądzonych przypadających na poszczególnych sędziów, liczbę osób skazanych na karę śmierci przez poszczególnych sędziów, liczbę osób skazanych na kary pozbawienia wolności i kary grzywny przez poszczególnych sędziów według wysokości kary, zestawienie kary wymierzonych przez szczególnie aktywnych sędziów według wysokości kary. J. Waszczyński, *Z działalności...*, s. 54–63.

¹¹ BA, R 3001/60861 Ulrich Hoffmann; R 3001/54017 Martin Deinhardt.

¹² Tajne Archiwum Państwowe Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem; dalej: GStAPK), XVII, Rep. 222a, Nr. 2346 Waldemar Holz; P. 135 Nr. 2654 Hans Meusel; P. 135 Nr. 2655 Hans Meusel; P. 138 Nr. 2704 Hans Miosga; Nr. 1784 Martin Deinhardt; Nr. 2111 Walter Graef; P. 167 Nr. 3204 Hermann Plonner; P. 193, Nr. 3603 Alex Seiffert.

¹³ *Errichtung von Sondergerichten. AV. d. RJM. v. 25.7.1942* [Utworzenie sądów specjalnych. Okólnik Ministra Sprawiedliwości Rzeszy z 25 lipca 1942 r.]. *Deutsche Justiz* 1942, s. 505.

¹⁴ *Verordnung der Reichsregierung über die Bildung von Sondergerichten vom 21. März 1933* [Rozporządzenie rządu Rzeszy o utworzeniu sądów specjalnych z 21 marca 1933 r.]. *RGBl. S. 136*.

¹⁵ A. Konieczny, op. cit., s. 184.

¹⁶ *Ibidem*.

skiego sądu specjalnego. Postanowieniem z 8 sierpnia 1942 r. Prezydent Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach na okres od utworzenia sądu do 31 grudnia 1942 r. ustalił następujący skład: przewodniczący – dyrektor sądu krajowego (*Landgerichtsdirektor*) Meusel z Bielska; członek – radca sądu rejonowego (*Amtsgerichtsrat*) Miosga z Bielska, członek – radca sądu krajowego (*Landgerichtsrat*) dr Deinhardt z Bielska; zastępcy: przewodniczącego – dyrektor sądu rejonowego (*Amtsgerichtsdirektor*) Graef z Cieszyna; członków – radca sądu rejonowego Plonner z Milówki oraz radca sądu krajowego dr Hoffmann z Cieszyna. Nadto w postanowieniu stwierdzono, że z upływem dnia 31 sierpnia 1942 r. występują ze składu *Sondergericht Kattowitz* sędziowie Meusel, Deinhardt, Miosga, Plonner oraz Zaar¹⁷. Wypada podkreślić, że sędziowie wymienieni w powyższym postanowieniu należąc wcześniej do *Sondergericht Kattowitz* odbywali rozprawy w Bielsku (radca sądu rejonowego Hans Miosga¹⁸, radca sądu rejonowego dr Edmund Zaar¹⁹, dyrektor sądu krajowego Hans Meusel²⁰, dyrektor sądu krajowego dr Martin Deinhardt²¹, radca sądu rejonowego Hermann Plonner²²).

Kolejne postanowienie – z 16 grudnia 1942 r. – ustalało skład sądu specjalnego na 1943 r. W stosunku do dotychczasowej obsady nastąpiła tylko jedna zmiana – radcę sądu rejonowego Plonnera zastąpił radca sądu krajowego Seiffert z Bielska²³. Zapewne sędzia ten sprawdził się, skoro do sądu specjalnego został delegowany już w listopadzie 1942 r.²⁴

¹⁷ GStAPK, XVII. HA Schlesien, Rep. 222a Oberamtsregierung, Appellationsgericht bzw. Oberlandesgericht Breslau, P. 138 Nr. 2704 Hans Miosga, k. 138, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 8. August 1942 betr. Besetzung des Sondergerichts bei dem Landgericht in Bielitz* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 8 sierpnia 1942 r. dot. obsady Sądu Specjalnego przy Sądzie Krajowym w Bielsku].

¹⁸ BA, R 3001/84310 Edmund Zaar, *Zeugnisheft*, k. 135, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 23. Dezember 1941* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 23 grudnia 1941 r.].

¹⁹ Ibidem.

²⁰ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, P. 135 Nr. 2654 Hans Meusel, *Zeugnisheft*, k. 6, *Vermerk des Oberlandesgerichtspräsidenten Kattowitz vom 30. Mai 1942* [Zapisek Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 30 maja 1942 r.].

²¹ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, Rep. 222a, Nr. 1784 Martin Deinhardt, *Akten über die Dienstverhältnisse*, t. 1, k. 93, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 18. März 1942 betr. Bestellung zum weiteren Vertreter der Mitglieder des Sondergerichts Kattowitz* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 18 marca 1942 r. dot. ustanowienia dalszego zastępcy dla członków Sądu Specjalnego w Katowicach].

²² GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, P. 138 Nr. 2704 Hans Miosga, k. 138, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 8. August 1942* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 8 sierpnia 1942 r.].

²³ Ibidem, P. 193 Nr. 3603 Alex Seiffert, *Akten über die Dienstverhältnisse* [Akta o stosunkach służbowych], t. 2, k. 172, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 16. Dezember 1942 betr. Bestellung der Mitglieder des Sondergerichts bei dem Landgericht in Bielitz für das Geschäftsjahr 1943* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 16 grudnia 1942 r. dot. ustanowienia członków Sądu Specjalnego przy Sądzie Krajowym w Bielsku na rok 1943].

Postanowieniem z 23 grudnia 1943 r. ustalono skład sądu na 1944 r. W stosunku do uprzedniego stanu również przeprowadzono jedną zmianę – powołano radcę sądu rejonowego dr Holza, natomiast pozostałym sędziom zmienił się jedynie funkcje. Przewodniczącym pozostał nadal Meusel, zaś do orzekania razem z nim w ramach podstawowego składu powołano właśnie Holza oraz Plonnera. Ustanowiono dwóch zastępców przewodniczącego – Deinhardt i Graefa. Deinhardt został przewidziany w składzie również jako zastępca członka składu orzekającego – obok Hoffmanna²⁵.

W przebadanym materiale źródłowym nie natrafiono na analogiczne postanowienie ustalające skład orzekający sądu specjalnego na 1945 r. Wynika to najprawdopodobniej z sytuacji wojennej początku 1945 r., powodującej przeszkody lub nawet zupełne załamanie obiegu dokumentów. Jest natomiast pewne, że w styczniu 1945 r. *Sondergericht Bielitz* jeszcze funkcjonował (przynajmniej kilkanaście dni – akta personalne zostały ewakuowane z Bielska 21 lub 22 stycznia 1945 r.) – m.in. skazał na karę śmierci dwie osoby²⁶. Wobec tego jest wielce prawdopodobne, że skład orzekający w styczniu 1945 r. nie uległ zmianie i nie został poszerzony o nowe osoby. W takim stanie rzeczy godzi się stwierdzić, że w Sądzie Specjalnym w Bielsku w czasie prawie dwudziestu dziewięciu miesięcy jego istnienia orzekało ogółem ośmiu sędziów: Hans Meusel, Hans Miosga, Martin Deinhardt, Walter Graef, Hermann Plonner, Ulrich Hoffmann, Alex Seiffer oraz Waldemar Holz. Nazwiska sędziów wynikają nie tylko z powołanych postanowień kadrowych, lecz również z akt trzech spraw (z 1942, 1943 i 1944 r.) Sądu Specjalnego w Bielsku przechowywanych w Archiwum Państwowym w Katowicach, omyłkowo włączonych do zespołu archiwalnego *Sondergericht Kattowitz*²⁷. Nadto skład orzekający Meusel-Holz-Plonner został wymieniony w korespondencji między Dyrektorem Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce a Prokuratorem Niemieckiej Republiki Demokratycznej z 1977 r. w kontekście wyroku śmierci wydanego 17 maja 1943 r. wobec Alojzego Wojtka za nielegalny ubój i podbijanie cen²⁸.

²⁴ Ibidem, k. 168a, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 14. November 1942* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 11 listopada 1942 r.].

²⁵ Ibidem, P. 187 Nr. 3523 Georg Rydzek, k. 151, *Beschluss des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 23. Dezember 1943 betr. Besetzung des Sondergerichts bei dem Landgericht in Bielitz* [Postanowienie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 23 grudnia 1943 r. dot. obsady Sądu Specjalnego przy Sądzie Krajowym w Bielsku].

²⁶ GStAPK, XVII. HA Schlesien, Rep. 222a, P. 296 Walter Jerothe, k. 4, *Bericht des Justizangestellten Walter Jerothe über die dienstlichen Verhältnisse der Staatsanwaltschaft Bielitz vom 22. März 1945* [Raport urzędnika Waltera Jerothe o stosunkach służbowych w prokuraturze w Bielsku z 22 marca 1945 r.]

²⁷ Archiwum Państwowe w Katowicach, Sondergericht Kattowitz, sygn. 21 b, 21c. Pod sygnaturą 21c znajdują się dwa wyroki.

²⁸ BA, DP 3/2132, 243–68–77, Pismo Dyrektora Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce z 24 października 1977 r. Z treści tego dokumentu wynika, że Holz orzekał w sądzie specjalnym nie tylko w 1944 r., ale także rok wcześniej.

Poziom zawodowy większości sędziów odpowiadał obsadzie sądu krajowego, był więc adekwatny także sądowi specjalnemu. Połowa składu (4 sędziów) zajmowała stanowisko radcy sądu krajowego, co było charakterystyczne dla sądów krajowych w niemieckiej strukturze sądownictwa. Dwa stanowiska zostały obsadzone przez radców sądu rejonowego, tj. osoby mianowane na pierwsze stanowisko sędziowskie. Funkcję przewodniczącego sądu pełnił Hans Meusel, zajmujący jedyne przypisane do bielskiego sądu specjalnego – najwyższe hierarchicznie – stanowisko dyrektora sądu krajowego. Z nomenklatury służbowej wynika, że wśród członków sądu specjalnego znajdował się jeden dyrektor sądu rejonowego – Walter Graef. Stanowisko to związane było z awansem poziomym ze stanowiska radcy sądu rejonowego i co do zasady wiązało się z szefostwem sądu rejonowego.

Trzech sędziów posiadało tytuł doktora: Holz, Hoffmann oraz Deinhardt. Z napisanych przez nich prac tylko jedna, obroniona w 1938 r. we Wrocławiu przez Hoffmanna (temat: Ernsta Ferdinanda Kleina nauka o stosunku kar i środków zabezpieczających), dotyczyła prawa karnego. Dwie kolejne rozprawy należałoby zakwalifikować raczej jako należące do gałęzi prawa państwowego: z 1921 r. „Ogłoszenie mocy obowiązującej orzeczenia komisarza demobilizacyjnego” (M. Deinhardt, Jena) oraz z 1932 r. „Czy w prawie publicznym jest miejsce na kary umowne?” (W. Holz, Wrocław). Problematyka podejmowana w powyższych doktoratach nie miała bezpośredniego przełożenia na predyspozycje ich autorów do orzekania w sądzie specjalnym. Obrońnię rozprawy doktorskiej świadczyło natomiast pozytywnie o zdolnościach intelektualnych i ambicji części kadry. Nadto można dodać, że tytuł doktorski był zwyczajowo wymagany przy awansach na wyższe stanowiska w wymiarze sprawiedliwości²⁹.

Większość sędziów urodziła się w XX w. (pięć osób), a jedynie trzy w końcówce XIX w. Najmłodszy – Hoffmann – urodził się w 1910 r., natomiast najstarszy – Graef – w 1895 r. Różnica wieku między najstarszym i najmłodszym członkiem składu wynosiła więc znacznie mniej niż jedno pokolenie. Wszyscy urodzili się na terytorium Cesarstwa Niemieckiego. Czterech sędziów urodziło się na obszarze Górnego Śląska (Holz, Hoffmann, Meusel, Miosga), jeden w Berlinie (Seiffert), jeden w Weimarze (Deinhardt), jeden w Würzburgu (Ploner) oraz jeden w miasteczku Dierdorf w powiecie Neuwied w Nadrenii-Palatinacie (Graef). Wszyscy sędziowie urodzili się w miastach, przy czym w dwóch przypadkach były to niewielkie miasteczka liczące kilka tysięcy mieszkańców (Graef, Miosga).

Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne, to przeważająca większość członków bielskiego sądu specjalnego wywodziła się z rodzin urzędniczych (sześć osób),

²⁹ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1985, s. 389.

przy czym ojcowie dwóch sędziów pracowali w sądownictwie na stanowiskach sędziowskich (Hoffmann, Deinhardt). W jednym przypadku ojciec sędziego był z zawodu ogrodnikiem, w jednym zaś właścicielem ziemskim. Zawód ojcowski przeważającej większości z sędziów pozwala lokować ich wśród klasy średniej, co generalnie odpowiadało tendencjom w skali krajowej (z pewną przewagą wyższej klasy średniej) – kariera w wymiarze sprawiedliwości wymagała bowiem dużych nakładów finansowych³⁰.

Związek z profilem społecznym kandydata do zawodu sędziowskiego miał miejsce odbywania studiów oraz miejsce ich ukończenia. Jedynie w trzech przypadkach miejsce studiowania było tożsame z miejscem ukończenia studiów, co oznacza, że dany kandydat pobierał nauki tylko w jednym uniwersytecie. W czterech przypadkach przyszli sędziowie studiowali przynajmniej na dwóch uczelniach, co z pewnością było pochodną ich dobrej sytuacji finansowej. Rekordzistą w tym względzie był Holz, który studiował w czterech miastach: we Freiburgu, Monachium, Kilonii i Wrocławiu. Nie dysponujemy informacjami dotyczącymi studiów jedynie w stosunku do Deinhardta. Z pozostałych danych wynika natomiast, że 62,5% członków sądu specjalnego (5 osób) ukończyło studia we Wrocławiu. Taka też liczba przyszłych sędziów zdawała w tym mieście pierwszy prawniczy egzamin państwowy. Trzy osoby zdawały ten egzamin we Frankfurcie nad Menem, Jenie i Würzburgu. Tylko jedna osoba zdała pierwszy egzamin państwowy dopiero za drugim podejściem (Graef). Ogółem cztery osoby uzyskały na tym etapie wynik wystarczający (*ausreichend, genügend*), dwie wynik dobry oraz dwie w pełni zadowolający (*vollbefriedigend*). Lepiej prezentują się wyniki drugiego (tzw. wielkiego) prawniczego egzaminu państwowego, choć również w tym przypadku sędzia Graef zdał go za drugi podejściem i tylko na najniższą możliwą ocenę. Jeśli chodzi o pozostałe wyniki, to dwie osoby otrzymały z tego egzaminu ocenę dobrą, trzy zadowolającą (*befriedigend*), jedna wyróżniającą (*lobenswert*) i jedna wystarczającą. Większość z nich zdawała ten egzamin w Berlinie, a jedynie trzech kandydatów podchodziło we Frankfurcie nad Menem, Jenie i Monachium.

W ramach sytuacji osobistej trzeba wskazać, że sześciu sędziów – czyli przeważająca większość – było żonatych i posiadała przynajmniej jedno dziecko. Trzech sędziów miało dwoje dzieci, a jeden troje. Spośród dwóch członków sądu specjalnego będących kawalerami jeden miał dziecko nieślubne. Przeważająca większość sędziów była wyznania ewangelickiego (6 osób), natomiast pozostali (2 osoby) byli katolikami.

Moment objęcia urzędu sędziowskiego przez przyszłych członków bielskiego sądu specjalnego przypadł na lata trzydzieste, przy czym jedynie Hans Meusel objął urząd sędziego (w 1931 r.) przed dojściem Hitlera do władzy.

³⁰ R. Angermund, *Deutsche Richterschaft 1919–1945. Krisenerfahrung, Illusion, politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main 1990, s. 22.

Pojedyncze nominacje miały miejsce w 1934, 1938, 1941 i 1942 r., a trzech sędziów mianowano w 1939 r., co zapewne wynikało ze zwiększonych potrzeb kadrowych wymiaru sprawiedliwości związanych z powołaniami do wojska i rozpoczętą wojną. W tym miejscu należy dodać, że jedynie dwóch sędziów walczyło w czasie I wojny światowej i uzyskało odznaczenia. Pozostali byli wówczas zbyt młodzi. Pięciu sędziów zostało natomiast powołanych do Wehrmachtu (większość na okres 1939–1940) i przynajmniej trzech z nich wzięło udział w ataku na Polskę (Deinhardt, Hoffmann, Meusel).

Postawa polityczna badanej grupy sędziów nie budzi wątpliwości. Wszyscy członkowie *Sondergericht Bielitz* należeli do NSDAP. Wszyscy związali się z partią nazistowską już po objęciu władzy przez Hitlera – najwcześniej w kwietniu 1933 r. Pośród sędziów bielskiego sądu specjalnego brakowało więc tak pożądanych przez czynniki partyjne tzw. starych bojowników, tj. osób, które opowiedziały się na ruchem nazistowskim jeszcze przed przejęciem władzy³¹. Warto odnotować natomiast, że ponadprzeciętnym zaangażowaniem partyjnym wykazywał się Graef, który pełnił funkcję przewodniczącego sądu partyjnego. Uzupełniająco można wskazać, że do SA należały trzy osoby (Graef, Plonner, Seiffert), natomiast do SS tylko jedna (Hoffmann – w latach 1936–1940; wystąpił z powodów zdrowotnych). Żaden z nich nie należał jednak do kierowanego przez Hansa Franka Związku Narodowosocjalistycznych Niemieckich Prawników (*Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen – BNSDJ*)³² oraz Związku Niemieckiego Wschodu (*Bund Deutscher Osten – BDO*) – organizacji propagującej wypieranie Polaków³³, inspirującej hasła szowinizmu narodowego, bojkot przedsiębiorstw, spółek akcyjnych, banków i warsztatów należących do mniejszości polskiej, a także zwalczającej obecność języka polskiego w szkole i kościele³⁴. Po pięciu sędziów było natomiast członkami powstałego na skutek przekształcenia z BNSDJ w kwietniu 1936 r.³⁵ Narodowosocjalistycznego Związku Obrońców Prawa (*Nationalsozialistische Rechtswahrerbund – NSRB*) oraz Narodowosocjalistycznego Ruchu Dobroczyнного (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – NSV*).

Przebieg kariery zawodowej badanej grupy sędziów przed objęciem wymagającego szczególnego zaufania stanowiska w sądzie specjalnym wykazuje pewną zbieżność. Nie zostali oni mianowani członkami sądu specjalnego bez-

³¹ Ibidem, s. 43.

³² Ibidem, s. 47.

³³ R. Jaworski, *Polska mniejszość przygraniczna w latach 1920–1939*, [w:] *Deutsche und Polen zwischen den Kriegen. Minderheitenstatus und „Völkstumskampf“ im Grenzgebiet: amtliche Berichstattung aus beiden Ländern 1920–1939*, red. R. Jaworski, M. Wojciechowski, München 1997, t. 1, s. 88.

³⁴ K. Fiedor, *Bund Deutscher Osten w systemie antypolskiej propagandy*, Warszawa–Wrocław 1977, s. 304; P. Sowa, *Tropem spadkobierców Hakaty. Antypolska działalność Bund Deutscher Osten na Warmii i Mazurach (1933–1939)*, Warszawa 1979, s. 13–15.

³⁵ R. Angermund, op. cit., s. 61.

pośrednio, lecz wcześniej musieli wdrożyć się w nowe warunki pracy – przez objęcie urzędu w sądach mających swoje siedziby na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy (Cieszyn, Bielsko, Milówka) lub do sądów co prawda znajdujących się na terenie przedwojennych Niemiec, lecz leżących w ich wschodniej części (Głogów, Racibórz, Wrocław, Żiębice-Münsterberg). W czterech przypadkach przeniesienie nastąpiło w 1941 r., w trzech rok wcześniej, a odnośnie jednego sędziego brak danych. Procedura taka z jednej strony wynikała stąd, że bielski sąd specjalny został utworzony dopiero w drugiej połowie 1942 r. i tworzone przez Niemców sądy na ziemiach wcielonych wymagały obsady kadrowej, z drugiej zaś takie postępowanie umożliwiało adaptację sędziów do okupacyjnych warunków na terenie i selekcję. Ponieważ akta żadnego z sędziów sądu specjalnego nie zawierają informacji o odpowiedzialności dyscyplinarnej, można mniemać, że w tym zakresie owa selekcja została przeprowadzona poprawnie. W doborze członków składu *Sondergericht Bielitz* miało natomiast znaczenie doświadczenie w stosowaniu prawa karnego i uprzednie orzekanie w sądzie specjalnym – przeważająca większość sędziów należała wcześniej do składu *Sondergericht Kattowitz* – orzekając na sesjach tego sądu w Bielsku i Cieszynie. Przewodniczący sądu specjalnego – Hans Meusel – miał największe doświadczenie w tym zakresie. Orzekał bowiem nie tylko w katowickim sądzie specjalnym, ale również jeszcze przed wybuchem II wojny światowej – w Sądzie Specjalnym przy Sądzie Krajowym we Wrocławiu (*Sondergericht beim Landgericht Breslau*). Za okres służby we wrocławskim sądzie specjalnym Meusel zebrał świetne opinie – przełożony określił go jako godnego zaufania, obeznanego w praktyce prawa karnego i przekonanego narodowego socjalistę, rekomendując Meusela zarówno do awansu pionowego (na radcę wyższego sądu krajowego), jak też poziomego (na dyrektora sądu krajowego)³⁶.

Spśród ośmiu sędziów – siedmiu było sędziami zawodowymi. Jedyne wyjątek dotyczył Martina Deinhardta, który początkowo był sędzią „poruczoną” (*beauftragter Richter*). Kryterium rozróżnienia polegało na statusie prawnym i charakterze powołania. Sędzią poruczoną mógł zostać adwokat lub notariusz, a jego wykorzystanie było spowodowane notorycznymi problemami z obsadą stanowisk w wymiarze sprawiedliwości³⁷. Zgłoszenie było dobrowolne. Deinhardt – będący przed wojną jednocześnie adwokatem i notariuszem w Jenie – wniósł do Ministerstwa Sprawiedliwości Rzeszy odpowiednią prośbę, wyrażając przy tej okazji zgodę na wykorzystanie na wcielonych ob-

³⁶ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, P. 135 Nr. 2654 Hans Meusel, Zeugnisheft, k. 163–164, *Meinung des Landgerichtspräsidenten in Breslau vom 3. Januar 1937* [Opinia Prezydenta Sądu Krajowego we Wrocławiu z 3 stycznia 1937 r.].

³⁷ M. Becker, *Mitstreiter im Volkstumskampf. Deutsche Justiz in den eingegliederten Ostgebieten 1939–1945*, München 2014, s. 95–96.

szarach wschodnich³⁸. Sędzia poruczony wstępował w urzędniczy stosunek służbowy, wyznaczony terminem lub ważny aż do odwołania. Deinhardtowi powierzono prowadzenie spraw sędziowskich, wyznaczając miejsce pełnienia służby w miejscu dotychczasowego zamieszkania (tj. w Jenie) i delegując go jednocześnie do okręgu Wyższego Sądu Krajowego we Wrocławiu (wtedy nie funkcjonował jeszcze Wyższy Sąd Krajowy w Katowicach, toteż do chwili jego utworzenia górnośląskie sądy podlegały pod Wrocław). Sędziego poruczonego obowiązywał zakaz prowadzenia dotychczasowej działalności³⁹. Okres pełnienia służby sędziowskiej w ramach poruczenia z pewnością był różnorodny i zależał od wielu czynników, m.in. wyników osiąganych w pracy, możliwości finansowych sądu, sytuacji etatowej. W przypadku Deinhardtta okres ten wyniósł siedem miesięcy, przy czym nie został on mianowany na stanowisko radcy sądu rejonowego, lecz od razu radcy sądu krajowego⁴⁰, zapewne ze względu na posiadany tytuł doktorski.

Trzech członków bielskiego sądu specjalnego podjęło dodatkowe zajęcie. Kwestia dodatkowego zatrudnienia sędziów była regulowana przez przepisy ustawy o urzędnikach z 1937 r. oraz przepisy wykonawcze do tej ustawy. Rozróżniono działalność wymagającą uprzedniej zgody przełożonego oraz pozbawioną tego rodzaju wymogu. Zgody wymagało przykładowo członkostwo we władzach spółki lub spółdzielni. Warunku takiego nie trzeba było spełniać natomiast m.in. w razie działalności pisarskiej, naukowej i artystycznej oraz honorowego pełnienia funkcji w NSDAP. Akt wykonawczy zabraniał udzielenia zgody na podjęcie dodatkowego zatrudnienia m.in. w przypadku działalności nie dającej się pogodzić z autorytetem korpusu urzędniczego lub względem na dobro ogółu oraz sprzeczną ze służbowymi interesami⁴¹.

Sędzia Seiffert w drugiej połowie 1942 r. rozpoczął prowadzenie zajęć z zakresu nauk o państwie i administracji w Szkole Administracyjnej Powiatu w Bielsku (*Verwaltungsschule des Kreises Bielitz*). Jego wynagrodzenie wynosiło 5 marek za godzinę wykładu⁴². Meusel w tym samym roku objął natomiast w istocie administracyjną funkcję – przewodniczącego komórki utworzonej przy prezydencie rejencji katowickiej (*Schiedsstelle beim Regierungspräsidenten*

³⁸ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, Nr. 1784 Martin Deinhardt, Akten über die Dienstverhältnisse, t. 1, k. 1, *Bitte um Anstellung als beauftragter Richter vom 15. Januar 1941* [Prośba o zatrudnienie jako poruczony sędzia z 15 stycznia 1941 r.].

³⁹ Ibidem, k. 2, *Beauftragung der Wahrnehmung richterlicher Geschäfte vom 22. Januar 1941* [Poruczenie prowadzenia spraw sędziowskich z 22 stycznia 1941 r.].

⁴⁰ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, Nr. 1784 Martin Deinhardt, Akten über die Dienstverhältnisse, t. 1, k. 77, *Schreiben des Reichsministers der Justiz vom 26. November 1941 betr. Ernennung* [Pismo Ministra Sprawiedliwości Rzeszy z 26 listopada 1941 r. dot. nominacji].

⁴¹ R. Schneider, *ABC des deutschen Beamtenrechts*, Berlin 1943, s. 130.

⁴² GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, P. 193 Nr. 3603 Alex Seiffert, Akten über die Dienstverhältnisse, t. 2, k. 157, *Verfügung des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 25. Juli 1942* [Zarządzenie Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 25 lipca 1942 r.].

in Kattowitz)⁴³. Jak wynika z akt personalnych obu sędziów – wystąpili o zgodę na dodatkowe zatrudnienie do przełożonego i uzyskali ją. Trzecim sędzią mającym dodatkowe zajęcie był Graef. Zatrudnienie to polegało na wzmiankowanym wyżej pełnieniu funkcji przewodniczącego w sądzie partyjnym NSDAP. Jak wynika natomiast z § 11 ustawy o urzędnikach z 26 stycznia 1937 r. (*Deutsches Beamtengesetz*)⁴⁴ – taka aktywność nie wymagała wyjednania zgody u przełożonego i wystarczyło jedynie poinformować o jej podjęciu.

Z akt personalnych wynika, że tylko jeden członek sądu specjalnego był ochotnikiem, tj. dobrowolnie zgłosił się do służby na wschodzie, a precyzyjniej – na ziemiach wcielonych. Chodzi oczywiście o Deinhardta. Nasuwa się więc pytanie, czy wszyscy sędziowie traktowali przeniesienie do Bielska wyłącznie na zasadzie etapu przejściowego, czy też niektórzy z nich pragnęli tam pozostać. Starania takie – uwieńczone sukcesem – podjęło dwóch sędziów: Deinhardt⁴⁵ i Miosga⁴⁶. Obejmowały one zmianę wyznaczonej siedziby i przeprowadzkę, a więc zabranie ze sobą rodziny i ruchomego majątku. Godne uwagi jest uzasadnienie wniosku o zgodę na przeprowadzkę autorstwa Deinhardta. Sędzia ten argumentował chęć przeniesienia się na stałe do Bielska podobieństwem miasta do Jeny, co miało ułatwić aklimatyzację rodziny; wiekiem szkolnym dzieci oraz ich niedokrwiistością, wobec czego wskazane było zamieszkanie blisko gór⁴⁷.

Prześledzenie dalszych losów członków *Sondergericht Bielitz* było możliwe tylko w ograniczonym zakresie. Wiemy, że sędzia Martin Deinhardt został awansowany na dyrektora sądu krajowego i od maja do października 1943 r. był delegowany do Ministerstwa Sprawiedliwości w Berlinie. Po powrocie orzekał nadal w sądzie specjalnym, a także w sądach rejonowych okręgu bielskiego sądu krajowego. Ostatni dokument w jego aktach personalnych pochodził z kwietnia 1944 r. i dotyczył zmiany kategorii zdolności do służby wojskowej⁴⁸. Najprawdopodobniej więc Deinhardt został powołany do Wehrmachtu,

⁴³ Ibidem, P. 135 Nr. 2655 Hans Meusel, k. 254, *Genehmigung des Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz vom 24. März 1942* [Zgoda Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach z 24 marca 1942 r.].

⁴⁴ RGBl. 1937, S. 39.

⁴⁵ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, Nr. 1784 Martin Deinhardt, *Akten über die Dienstverhältnisse*, t. 1, k. 94, *Antrag auf Erstattung der Umzugskosten vom 8. Januar 1942* [Wniosek o zwrot kosztów przeprowadzki z 8 stycznia 1942 r.].

⁴⁶ GStAPK, XVII. HA, P. 138 Nr. 2704 Hans Miosga, k. 113, *Einstellungsanordnung vom 27. September 1940* [Zarządzenie wstrzymania płatności z 27 września 1940 r.].

⁴⁷ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, Nr. 1784 Martin Deinhardt, *Akten über die Dienstverhältnisse*, t. 1, k. 29, *Schreiben des Deinhardts vom 19. Juni 1941* [Pismo Deinhardta z 19 czerwca 1941].

⁴⁸ GStAPK, XVII. HA, Rep. 222a, Nr. 1784 Martin Deinhardt, *Akten über die Dienstverhältnisse*, t. 1, k. 188, *Schreiben des Landgerichtspräsidenten in Bielitz an den Oberlandesgerichtspräsidenten in Kattowitz betr. Landgerichtsdirektor Dr. Deinhardt in Bielitz vom 14. April 1944* [Pismo Prezydenta Sądu Krajowego w Bielsku do Prezydenta Wyższego Sądu Krajowego w Katowicach dot. dyrektora sądu krajowego dr. Deinhardta w Bielsku z 14 kwietnia 1944 r.].

dzieląc los wielu innych sędziów w tamtym czasie. Do służby wojskowej powołano również Seifferta i Miosgę. Nie wiadomo nic o ich dalszym losie. Jest natomiast pewne, że przynajmniej jeden z członków *Sondergericht Bielitz* przeżył wojnę i następnie pełnił służbę w sądownictwie Republiki Federalnej Niemiec. Był to przewodniczący sądu specjalnego Hans Meusel, orzekający po wojnie w Sądzie Krajowym w Getyndze (Göttingen)⁴⁹.

W warunkach ustroju totalitarnego – a takim bez wątpienia była III Rzesza – niezwykle istotne znaczenie miały kadry. W szczególności te, które obsadzały kluczowe z politycznego punktu widzenia działy władzy państwowej. Znaczenia sądownictwa w totalitarnej III Rzeszy dowodzi fakt, że reforma ustroju sądów – której ważną częścią było utworzenie sądów specjalnych – była jedną z pierwszy reform zainicjowanych przez rząd Adolfa Hitlera. W ten sposób sądownictwo stało się miejscem narodowosocjalistycznej rewolucji kadrowej. Właściwie wszyscy członkowie bielskiego sądu specjalnego na tych zmianach personalnych skorzystali. Stanowili dobraną i sprawdzoną kadrę. Trzeba bowiem zwrócić uwagę, że przeważająca większość z nich orzekała uprzednio w katowickim sądzie specjalnym na sesjach wyjazdowych w południowej części rejencji katowickiej, więc ich nominacja do nowego sądu była naturalna. Istotne było to, że żaden z nich nie został pociągnięty do odpowiedzialności dyscyplinarnej; wręcz przeciwnie – dysponowali pozytywnymi opiniami służbowymi, a niektórzy rekomendacjami do awansu. Z wyjątkiem Deinhardta pochodzili z okręgu Wyższego Sądu Krajowego we Wrocławiu – granicznego, na którym spoczywał zasadniczy ciężar zapewnienia kadr dla nowych sądów. Wszyscy członkowie sądu specjalnego należeli do NSDAP i organizacji nazistowskich. Powierzenie zaś stanowiska sędziowskiego w sądzie specjalnym na przyłączonym do Rzeszy terenie trzeba poczytywać za wyraz szczególnego zaufania. Poziom zawodowy sędziów wydaje się co do zasady adekwatny – ponad połowę składu stanowili co najmniej radcowie sądu krajowego, co odpowiadało randze sądu specjalnego równej sądowi krajowemu w tamtym czasie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Bundesarchiv Berlin:

R 3001: 24698, 54017, 60861, 84310,

DP 3: 2132.

⁴⁹ A. Konieczny, op. cit., s. 178.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem, XVII, Rep. 222a:
P. 138 Nr. 2704, P. 135 Nr. 2654, P. 135 Nr. 2655, Nr. 2111, P. 167, Nr. 3204,
P. 193 Nr. 3603, Nr. 1784, P. 296, Nr. 2346.

Archiwum Państwowe w Katowicach:
Sondergericht Kattowitz, sygn. 21 b, 21c.

Akty prawne

Deutsches Beamtengesetz vom 26. Januar 1937 [Ustawa o urzędnikach z 26 stycznia 1937 r.], RGBl. 1937, S. 39.

Verordnung der Reichsregierung über die Bildung von Sondergerichten vom 21. März 1933 [Rozporządzenie rządu Rzeszy o utworzeniu sądów specjalnych z 21 marca 1933 r.]. RGBl. S. 136.

Errichtung von Sondergerichten. AV. d. RJM. v. 25.7.1942 [Utworzenie sądów specjalnych. Okólnik Ministra Sprawiedliwości Rzeszy z 25 lipca 1942 r.]. Deutsche Justiz 1942, s. 505.

Monografie

Angermund R., *Deutsche Richterschaft 1919–1945. Krisenerfahrung, Illusion, politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main 1990.

Becker M., *Mitstreiter im Volkstumskampf. Deutsche Justiz in den eingegliederten Ostgebieten 1939–1945*, München 2014.

Fiedor K., *Bund Deutscher Osten w systemie antypolskiej propagandy*, Warszawa–Wrocław 1977.

Konieczny A., *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy. Górny Śląsk 1939–1945*, Warszawa–Wrocław 1972.

Ryszka F., *Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Zarzycki E., *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w latach 1939–1945*, Warszawa–Poznań 1987.

Zarzycki E., *Eksterminacyjna i dyskryminacyjna działalność hitlerowskich sądów okręgu Gdańsk – Prusy Zachodnie w latach 1939–1945*, Bydgoszcz 1981.

Artykuły

Godlewski S., *Sądownictwo III Rzeszy na okupowanych terenach Polski włączonych do Rzeszy*, [w:] *Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1980.

Jaworski R., *Polska mniejszość przygraniczna w latach 1920–1939*, [w:] *Deutsche und Polen zwischen den Kriegen. Minderheitenstatus und „Volkstumskampf“ im Grenzgebiet: amtliche Berichstattung aus beiden Ländern 1920–1939*, red. R. Jaworski, M. Wojciechowski, München 1997.

Przybyszewski K., *Z działalności hitlerowskiego Sądu Specjalnego (Sondergericht) w Toruniu 1942–1943*, „Rocznik Toruński” 1967, nr 2.

Sowa P., *Tropem spadkobierców Hakaty. Antypolska działalność Bund Deutscher Osten na Warmii i Mazurach (1933–1939)*, Warszawa 1979.

Waszczyński J., *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Łodzi w latach 1939–1945*, [w:] C. Pilichowski (red.), *Zbrodnie i sprawcy. Ludobójstwo hitlerowskie przed sądem ludzkości i historii*, Warszawa 1980.

Waszczyński J., *Z działalności hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Łodzi (1939–1945)*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, t. XXIV, Warszawa 1972.

Słowniki, leksykony, encyklopedie

Schneider R., *ABC des deutschen Beamtenrechts*, Berlin 1943.